

Əmirova Fərəhbanu HacıRza qızı
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
banu.memar@mail.ru

ORTA ƏSRLƏRDƏ BAKI HAMAMLARI

Açar sözlər: Bakı, İçərişəhər, hamam, memarlıq, interyer, eksteryer

Keywords: Baku, Inner Sity, bath, architecture, interior, exterior

Ключевые слова: Баку, Ичеришехер, баня, архитектура, интерьер, экстерьер

Hamam ictimai bina olaraq bütün zamanlarda vacib rol oynamışdır. Tarixən belə hesab olunub ki, hamamlar insanların həyatında həm fiziki, həm mənəvi “təmizlənen” bir yerə çevrilmişdir. Orta əsrlərdə onlar şəhər memarlığında əsas tikililərdən sayılırdı. Hamamlar, adətən saray və dini komplekslərin ərazilərində və əlbəttə ki, şəhərin giriş qapılarının yaxınlığında, karvan yollarına yaxın tikilirdi.

Bakı hamamlarının qədim tarixi var. Köhnə şəhərdə orta əsr şəhər memarlığının ən zəngin xüsusiyyətləri ilə fərqlənən bir neçə hamam var. Bu hamamlar Şərq hamamlarının xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır: hamamın bir hissəsi yer səviyyəsindən aşağı, digər hissəsi yerin üstündə olduğu üçün hamam yayda sərin, qışda isti olurdu.

Şəkil 1

Şərqdə hamamların populyarlıq qazanması iqlim şəraiti ilə bağlı idi. İsti iqlim insanları tez – tez yuyunmağa vadar edirdi. Eyni zamanda hamam həm profilaktik (sanitariya – gigiyenik), həm də müalicəvi xarakter daşıyırdı.

İlk Şərq hamamı çox sadə və primitiv olmuşdur. Hamam cəmi bir məkandan ibarət idi; buxarda intensiv tərləyən insanlar bədənlərini xüsusi cod parçadan tikilmiş “kisə” ilə sürtüb kir çıxarırdılar. Bundan sonra üzərlərinə təmiz su tökərək yaxalanırdılar və nəticə çox mükəmməl olurdu. Hamamda bu cür yuyunma çox əlverişli idi və ucuz başa gəlirdi: su az işlənir, sabun əvəzinə kül, qum və ya arı mumundan hazırlanmış xüsusi pastalardan istifadə olunurdu.

Bakı hamamlarının işə özəllikləri var idi. Burada ümumi bir qayda olaraq lüt çimmək qəbul olunmurdu və müsafir hamama daxil olanda onlara soyunma otağında hamamçı (cumadar) tərəfindən “fitə” təqdim olunardı. Fitə qırmızı rəngli parça olub 2 cür növü vardı: darayı və mərcanı. Darayı fitə ipəkdən, mərcanı isə sadə iplikdən toxunurdu. İpək fitələr varlı və şəhərin mötəbər adamlarına təqdim olunurdu. Varlıların çoxu fitə və qətifələrini evdən özləri ilə gətirirdilər.

Şəkil 2

Bakı hamamları suya və rütubətə davamlı daşlardan tikilirdi. Çöl divarlar bəzəkli kaşı daşlarla işlənərdi. Bu tikili, adətən iki hissədən ibarət olurdu: bayır və içəri hissələr. Bayır hissə soyunub – geyinmək üçün, içəri hissə çimmək üçün istifadə edilirdi. Bu iki hissəni ensiz dəhliz birləşdirirdi. Günbəzlərdə qoyulan kiçik pəncərələrdən hamama işıq düşürdü. Suyu qızdırmaq üçün hamamın xüsusi ocaqxanası var idi ki, buna da “külxana” deyirdilər. Su əsasən neftlə (qatranla) qızdırılırdı, amma bəzən odundan da istifadə edilirdi. Hamamların içərisində üstü örtülü olan bir hovuz vardı. Burada həmişə isti su olardı. Adamlar kisələri sabunlanandan sonra burada yaxalanıb təmizlənilirdilər. Bu hovuz “xəzinə” adlanırdı. Soyunma otaqlarında səki və paltar asmaq üçün yerdən 60 sm hündürlükdə taxçalar düzəldilirdi. Varlılar soyunan hissədə səkilərə xalça – palaz döşənir, ayaq yaxalamaq üçün laxanlar qoyulur, istirahət üçün hər cür şərait yaradılırdı. Zənginlər üçün nəzərdə tutulan səkidə əlavə olaraq üzərinə döşəkcə və mütəkkələr düzülmüş taxt da qoyulurdu. İstəyənlərə çay, qəlyan verilir, bəzən nərtdaxta da gətirilirdi.

Hamam bir gün kişilər üçün, bir gün qadınlar üçün təyin edilmişdi. Qadınlar olan gün hamam səs – küylü olardı. Uşaqların ağlaşması, analarının çığırtısı, arvadların dedi – qodusu bir – birinə qarışırdı. Hərə özü üçün boxça bağlayıb içinə lazımı əşyaları qoyardı. Varlı xanımlar isə nəfis işləmələri olan və ağzı qıfilla bağlana bilən kiçik sandıqça (mücrü) da götürürdülər ki, bunun da içərisində qiymətli zinyət əşyaları olardı. Oğul anaları çox zaman hamamda qız bəyəndilər. Qadınlar üçün hamam həm də evdən, işlərdən azad olunacaq, dedi – qodu yapacaq, əsil istirahət edəcək bir yer idi. Ən əsas da onlar ən gözəl paltarlarını və qızıl – bəzək əşyalarını nümayiş etdirə bilirdilər.

Kişilər üçün isə hamam yalnız dəstəmaz almaq, yuyunmaq yeri deyil, eyni zamanda dostlarla bir yerə toplaşmaq üçün fürsət idi. Onlar burda söhbət edir, qəlyan çəkir, çay içib dərldləşirdilər.

Bakı hamamlarında həm də “Xınayaxdı” və “Bəy hamamı” kimi milli – ənənəvi toy mərasimləri də keçirilirdi. Həmçinin gəlini və bəyi xüsusi təntənə ilə hamama aparardılar. Bu mərasimlər indi də mövcuddur.

XX əsrədək Bakıda 2 tip hamam vardı: Asiya tipli və Avropa tipli. Axund hamamı, Mirzə hamamı, Qasimbəy hamamı, Hacı Qurban hamamı, Hacı Aslan hamamı, Ağa Nəzər hamamı, Tatar hamamı və s. hamamlar Asiya tipli hamamlara aiddir. Bakı hamamlarının çoxunun bayır divarlarını yağlı boya ilə çəkilmiş rəsm əsərləri bəzəyirdi. Bu əsərlərin mövzusu ən çox “Leyli və Məcnun” dastanından, Firdovsinin qəhrəmanlarının həyatından, müxtəlif nağıllardan götürülmüşdü. Bəzi hamamlarda ancaq yarıçılpaq qadın şəkilləri çəkilmişdi.

Avropa tipli hamamlar Asiya tipli hamamlardan ümumi otaqlardan başqa xüsusi nömrələrin mövcudluğu ilə fərqlənirdi. Hər nömrə bəzəkləri və rəngarəngliyi ilə fərqlənirdi. Bakıdakı Avropa tipli hamamlar bunlardır: “Fantaziya”, “Ermitaj”, “Dekadens”, “Moskva”, “Mir” və s. Ən çox fərqlənəni “Fantaziya” hamamı idi. Bu hamam gözəlliyi, rahatlığı, nəfis interyer həlli ilə və komfortu ilə çox fərqlənirdi. Uyğun olaraq qiymətlər də çox baha idi. Salonda yerləşdirilən gül dibçəkləri və nadir bitkilər canlı təbiət təəssüratı yaradırdı. Fontanlı və içərisində qızıl balıqlar üzən hovuz isə interyerə xüsusi gözəllik

verirdi. Tavandan bahalı çilçıraqlar asılmışdı. Burdan ətrafa yayılan işıq şüaları möhtəşəm parlaqlıq, rəngarənglik, yaradırdı.

İçərişəhərdə hamamlar İçərişəhər kompleksində yerləşirdi:

Şirvanşahlar Saray hamamı saray məscidinin və Şah sərdəbəsinin yanında ən aşağı meydançada tikilmişdir. Tikili hicri – qəməi tarixi ilə 848 – ci (1438) ildə I Şirvanşah Xəlilullahın qardaşı Qəzənfər tərəfindən inşa edilmişdir (Şəkil 3). Qəzənfər İsgəndərlə müharibədən sonra Bakıda məskunlaşmışdı və Qaraqoyunlular dövlətinin hökmdarı idi.

Saray hamamı yalnız Şahın ailəsinə mənsub idi və ondan yalnız Şahın ailə üzvləri istifadə edə bilərdi. Hamam 1939 – cu ildə arxeoloji qazıntılar zamanı təsadüfən aşkarlanmışdır.

Şəkil 3

Saray hamamı 26 otaqdan ibarət olmuşdur. Plana əsasən görmək olur ki, hamam 2 böyük kvadratdan ibarətdir, dörd pilon (naxışlı sütun) onları xırda hissələrə ayırır. Bir qrup otaqlar — «çöl» — geyinib-soyunmaq üçün nəzərdə tutulub, «içəri» hissə isə çimmək üçün idi. Çimmək üçün olan hissəyə isti və soyuq su üçün hovuzlar qoşulmuşdu. İsti su saxlanan hovuzda onun qızdırılması üçün içərisində ocaq yandırılan xüsusi kamera yerləşirdi. Hamamı qatılaşdırılmış, sarı daş formasında bərkimiş, şam kimi yanan ağ neftlə (qatranla) qalayardılar. Qızdırılma sistemi buxar kanalları vasitəsi ilə yuyunma otağının döşəməsinin altı ilə gedirdi. Yuyunma otağından gələn isti hava axını geyinib-soyunma otağını da qızdırırdı.

Səyyah İ.Lerx 1733-cü ildə Bakıda olarkən, hamam barədə yazırdı: «O, xaricdən olduğu kimi, daxildən də gözəl bəzədilib».

Su anbarından (ovdandan) gələn su divarın yanında hamamın qazanxanasına — «külxana»ya tökülürdü və sonra onlar üçün xüsusi kanallar qurulmuş keramik borulara paylanırdı. Ovdana torpağın altındakı qaya massivində quraşdırılan pilləkənlərə aparın şiş uclu oyuqdan keçmək olardı, pilləkən 70-ci pillədə, böyük su anbarının yanında bitirdi. Bura su yeraltı kəhrizdən gəlirdi. Tikinti işləri zamanı qalanın divarının qərb hissəsində 10 metr dərinlikdə, dağlardan ovdana və Şirvanşahlar sarayına tərəf gələn qədim şalalə aşkarlandı. Görünür, saray və hamam həmin su kəməri vasitəsilə təchiz olunurdu.

Otaqlar çox idi: geyinib-soyunma otağı, yuyunma otağı, «xəlvəti» — təklikdə çimmək üçün guşə. Hamamın otaqlarında dairə formasında kiçik hovuzlar və ayaqqabı üçün oyuqlar vardı. Kənardakı, bərpa olunmuş günbəzli hissədə günümüzədək yaxşı qalmış kaşı haşiyələr var. Hamam günbəzdə olan xırda dəşiklərlə işıqlandırılırdı.

Hamamın sağ küncündə üstü günbəzli bir böyük və iki kiçik otaq vardır. Kaşı üzlüyə malik bu otaqların şəxsən şahə məxsus olduğu ehtimal olunur.

Ən qədim hamam lardan digəri XV əsrə aid edilən **Hacı Qayıb (Hacı Bani)** hamamıdır (Şəkil 3). Bu hamam İçərişəhərdə, Qız Qalası ilə üzəüz küçədə yerləşir. Hamam XV əsrin sonunda memar Hacı Bani tərəfindən Hacı Qayıbin sifəisi ilə inşa edilmişdi. Hamam karvan yolunun üstündə yerləşdiyindən səyyahların və tacirlərin sevimli istirahət yeri olmuşdur.

Şəkil 4

Hamamın giriş portalı düzbucaqlı formasındadır. Hacı Qayıb hamam kompleksi 3 qrupa bölünür: Giriş (gözləmə otağı), soyunma otağı və yuyunma otağı. Soyunma və yuyunma otaqları kiçik məkanlarla əhatə olunmuş səkkizbucaqlı mərkəzi zaldan ibarətdir. Zəlin mərkəzində isti və soyuq suyu olan hovuz var.

Günbəzlər və dam örtüyü əyri konturlara malikdir və dəqiq işlənmişdir. Döşəmə daş plitələrlə örtülmüşdür. Bu plitələin altında saxsı borular və xüsusi kanallar yerləşdirilmişdir ki, bunlar vasitəsilə su qızan zaman əmələ gələn isti hava axını döşəməni qızdırırdı.

Hacı Bani hamam kompleksi 1964 – cü ildə arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmişdir. Hazırda Hacı Bani hamamı milli əhəmiyyətli bina kimi qorunur.

Ağa Mikayıl hamamı XVIII əsrdə İçərişəhərin cənub – qərb tərəfində əsas küçələrdən biri sayılan Kiçik Qala küçəsində əslən Şamaxıdan olan Hacı Ağa Mikayıl tərəfindən tikilmişdir. Hamamın yerləşdiyi ərazi “ Hamamçılar məhəlləsi “ adlanırdı. Bu hamam digər hamamlar kimi yarımyeraltı yox, tam yerüstü tikilmişdir. Hamamın daxili struktur quruluşu da digər hamamlardan fərqli olaraq xaçvari formada deyil, 2 böyük kvadratdan ibarətdir. Hamamın bu cür formada tikilməsi ərazinin kiçik hissələrə bölünməsi və onların da dam örtüyünün rahat qurulmasına şərait yaratmışdır.

Şəkil 5

Hamamın hər iki hissəsi sütunlarla doqquz kiçik hissələrə bölünmüşdür. Mərkəzi hissə böyük günbəzlə örtülmüşdür. Dörd künc hissə xaçvari tağlarla ayrılıb və kiçik günbəzlərlə örtülmüşdür. Dörd yan hissə isə sütunlarla mərkəzi hissə ilə birləşdirilmişdir. Hamamın digər hamamlardan fərqlənən tüstü bacası var. Bu hamamda Üzeyir Hacıbəyovun eyni adlı operettası əsasında çəkilmiş “ O olmasın, bu olsun “ filmindən fraqmentlər çəkilmişdir. Filmin baş qəhrəmanının adı ilə hamam “ Məşədi İbad hamamı “ kimi də çox məşhurdur. Ağa Mikayıl hamamı indiyə kimi fəaliyyət göstərir.

2010 – cu ildə hamam əsaslı şəkildə restavrasiya olunmuşdur. Bərpa işlərindən sonra bu tikili milli-tarixi abidə kimi daha çox turist çəlb edir.

Qasım bəy hamamı XVIII əsrdə I Şirvanşah Xəlilullahın hakimiyyəti dövründə İçərişəhərdə, Salyan darvazaları yaxınlığında tikilmişdir. Temperaturu stabil saxlamaq üçün digər Şərqi hamamları kimi bu hamam da yarımyeraltı inşa edilmişdir (Şəkil 6).

Qasım bəy hamamının 2 – ci adı “**Şirin hamam**” idi. Belə ki, burada müsafirlərə çayla birlikdə müxtəlif növ şirniyyatlar təqdim olunurdu.

Hamam vestibüldən, soyunma və yuyunma otaqlarından, hovuz və qazanxanadan ibarətdir. Soyunma və yuyunma otaqları bir – birilə yanaşı olub xırda künc hücrələr vasitəsilə birləşdirilmişdir. Hamamın hər iki hissəsi xaçvari formada tikilmişdir. Hər iki mərkəzi zalı küncləri kəsilmiş kvadrat formasındadır. Hər iki hissədə tikilinin perimetri boyunca su boruları inşa edilmişdir.

Şəkil 6

Hamama giriş vestibül hissədənir. Küçə ilə hamamın zəmin xətt fərqi görə vestibüldə uzun bir pilləkən quraşdırılıb. Hamamın xarici görünüşü hündür olmayan yerüstü tikililər üzərində quraşdırılmış günbəzlərdən ibarətdir. Hətta belə bir deyim var ki, günbəzlərin sayı Qasım ağanın arvadlarının sayına bərabərdir.

1970- ci ildə hamamda aparılan bərpa işlərindən sonra burada “ Yaşıl aptek “ fəaliyyət göstərmişdir.

Ağa Zeynal hamamı XIX əsrdə Hacı Ağa Zeynalın sifarişi ilə İçərişəhərdə yaşayış məhəlləsində tikilmişdir (Şəkil 7). Hacı Ağa Zeynal Bakı milyonçusu Hacı Məmmədkərim Ramamzanovun babasıdır. Hacı Ağa Zeynalın nəslinin davamçıları indiyə kimi Köhnə şəhərdə yaşayır.

Hamam yaşayış tikililərinin sisteminə daxil olub ondan seçilmir. Binanın daxili məkanı ənənəvi üslublara sadıq qalaraq soyunma və yuyunma otaqlarından, xəzinə (isti və soyuq su anbarı) və qazanxanadan ibarət olan əsas bölmələrdən ibarətdir. Ağa Zeynal hamamı XIX əsrin II yarısına aid mülki memarlıq abidəsidir.

Şəkil 7

İstinadlar:

1. anl.az>down/meqale/azerbaycan/2010/aprel/...
2. icherisheher.gov.az>az/54-baths/
3. howlingpixel.com>i-az/Saray_hamamı

Ədəbiyyat:

1. Qılman İlkin. BAKI VƏ BAKILILAR Mənbə: BAKI VƏ BAKILILAR (Üçüncü nəşri).ISBN-9952-426-12-7
2. Саламзаде, А. В. (1964). Архитектура Азербайдана XVI-XIX вв.. Баку: Издательство Академии наук Азербайджанской ССР.

Baku baths in the middle ages

Summary

This article deals with the history of medieval baths in the Old City of Baku, the architectural composition, interior design, and interior design. Many sites, essays and literature were used in writing the article.

Бакинские бани в Средние века

Резюме

В этой статье рассматривается история средневековых бань в Старом городе Баку, архитектурная композиция, дизайн интерьера и внутренняя структура бань. Многие сайты, очерки и литература были использованы при написании статьи.

Rəyçi: dos. N.Ə.Ağayeva